

שכח רצה ויעלה ויבוא בברת המזון

שכח רצה והחליצנו ויעלה ויבוא בברכת המזון

הרב נסים רבה שליט"א

רב קהילת שער המלך ראשל"צ ורב באיגוד רבני קהילות

פסק השו"ע (קפ"ח, ו): "טעה ולא הזכיר של שבת, אומר: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית ברוך אתה ה' מקדש השבת; ואם טעה ולא הזכיר של יום טוב, אומר: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר נתן ימים טובים לישראל לששון ולשמחה את יום חג פלוני הזה ברוך אתה ה' מקדש ישראל והזמנים; ואם חל יום טוב בשבת, אומר: שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית וימים טובים לששון ולשמחה את יום חג פלוני הזה ברוך אתה ה' מקדש השבת וישראל והזמנים. וכל ברכות הללו בשם ומלכות. והא דסגי בהך ברכה, דוקא כשנזכר קודם שהתחיל הטוב והמטיב, אבל אם לא נזכר עד שהתחיל הטוב והמטיב, צריך לחזור לראש בהמ"ז".

מקור הדין

מקור הדין הוא בגמ' במס' ברכות (ברכות מט.): "ייתב רבי זירא אחורי דרב גידל, ויתב רב גידל קמיה דרב הונא ויתב וקאמר: טעה ולא הזכיר של שבת, אומר: ברוך שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית. ברוך מקדש השבת. אמר ליה: מאן אמרה? - רב. הדר יתיב וקאמר: טעה ולא הזכיר של יום טוב אומר ברוך שנתן ימים טובים לעמו ישראל לשמחה ולזכרון, ברוך מקדש ישראל והזמנים. אמר ליה: מאן אמרה? - רב. הדר יתיב וקאמר: טעה ולא הזכיר של ראש חודש אומר ברוך שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון, ולא ידענא - אי אמר בה שמחה אי לא אמר בה שמחה, אי חתים בה אי לא חתים בה, אי ידידיה אי דרביה. גידל בר מניומי הוה קאי קמיה דרב נחמן, טעה רב נחמן והדר לרישא. אמר ליה: מאי טעמא עביד מר הכי? אמר ליה, דאמר רבי שילא אמר רב: טעה - חוזר לראש. והא אמר רב הונא אמר רב: טעה - אומר: ברוך שנתן! אמר ליה: לאו איתמר עלה, אמר רב מנשיא בר תחליפא אמר רב: לא שנו אלא שלא פתח בהטוב והמטיב, אבל פתח בהטוב והמטיב - חוזר לראש. אמר רב אידי בר אבין אמר רב עמרם אמר רב נחמן אמר שמואל: טעה ולא הזכיר של ראש חדש בתפלה - מחזירין אותו, בברכת המזון - אין מחזירין אותו. אמר ליה רב אבין לרב עמרם: מאי שנא תפלה ומאי שנא ברכת המזון? - אמר ליה: אף לדידי קשיא לי, ושאליתיה לרב נחמן, ואמר לי: מיניה דמר שמואל לא שמיע לי, אלא נחזי אנן, תפלה דחובה היא - מחזירין אותו; ברכת מזונא, דאי בעי אכיל אי בעי לא אכיל - אין מחזירין אותו. - אלא מעתה, שבתות וימים טובים דלא סגי דלא אכיל, הכי נמי דאי טעי הדר! - אמר ליה: אין, דאמר רבי שילא אמר רב: טעה - חוזר לראש. והא אמר רב הונא אמר רב: טעה - אומר ברוך שנתן! - לאו איתמר עלה: לא שנו אלא שלא פתח בהטוב והמטיב, אבל פתח בהטוב והמטיב - חוזר לראש".

בדרכו

פסק הגר"מ אליהו (מאמ"ר שבת ח"א פכ"ב ו-ז): "אם שכח רצה ולא אמר ברוך אתה ה' של בונה ירושלים חוזר לרצה והחליצנו. ואם הזכיר ברוך אתה ה' ולא חתם בונה ירושלים: יש אומרים שיאמר בונה ירושלים, ואחר כך יאמר ברכת אשר נתן בשם ומלכות. ויש מי שאומר שעדיף שיאמר "למדני" חוקך ויאמר רצה כסדר". וכן דעת הבא"ח (חוקת ש"ר כ), החיי אדם (כלל מ"ז אות ט"ז) והמשנ"ב (בס"ק כ"ב ושער הציון ס"ק יח). אומר למני חוקיך וחוזר ואומר רצה וחליצנו וממשיך את ברכתו על הסדר עד סופה" ומובא שם בהערה ונחלקו בזה הפוסקים: אם המשיך ואמר 'בונה' - צריך לסיים 'בונה ירושלים' ואחר כך יאמר: 'ברוך אתה ה' אשר נתן שבתות וגו', ואם חתם והתחיל "ברוך" של ברכה רביעית, לדעת הב"י חוזר לראש. וכן דעת הבא"ח והגר"ז. ואילו לדעת החיי אדם יסיים "אשר נתן שבתות וגו'".

ובהמשך דבריו כתב (שם י"א) שכל האמור שאם שכח חוזר לראש - זהו בסעודה ראשונה ושניה שיש חיוב לאכול פת אבל אם שכח לומר 'רצה' בסעודה שלישית נחלקו הפוסקים, לדעת השו"ע (קפ"ח סעי' ח') לא צריך לחזור ולברך, כיוון שיש אומרים שאין חיוב לאכול פת בסעודה שלישית (ואע"פ שהעיקר הוא כמו המחוייבים לאכול פת גם בסעודה שלישית כמו שכתב המחבר בסי' רצ"א סעי' ה' מ"מ יש לחוש לדברי האומרים שלא להיכנס פת, כדי שלא תיכנס בספק ברכה לבטלה, משנ"ב ס"ק ל"א) וכמו בר"ח שאם לא אמר יעלה ויבוא לא חייב לחזור כוון שאינו חייב מהתורה. לכן כתב "ועל כן אם יש שם אדם שאכל יברך ויצאינו ידי חובה. אין שם אדם שיוכל להוציא ידי חובת "ברכת המזון" - אם עדיין לא שקעה החמה, טוב שיטול ידיו בלי ברכה, יברך המוציא ויאכלכזית לחם ויחזור ויברך ברכת המזון שנית (כי מ"מ נתבאר שאם טעה בסעודה אחרת שאחר שחרית שברך בה המוציא וברכת המזון ולא הזכיר בה 'רצה' שלכו"ע אינו חוזר וא"כ אם יטול שוב ידיים ויאכל שוב לחם, ויאמר 'רצה' בברכת המזון (בסעודה שלישית) - יצא ידי חובה לכו"ע) מיהו אם סיים סעודתו בלילה ושכח לומר 'רצה' לכו"ע אינו חוזר" אולם לדעת הבא"ח אם שכח לומר 'רצה' בסעודה שלישית חייב לחזור מכיוון שעל פי הסוד אין הבדל בין הסעודות ושוים הם בחיובם.

כפי שהובא, דעת הבא"ח שגם בסעודה שלישית צריך לחזור ולברך והסיבה היא שעל פי הסוד אין הבדל בין הסעודות ושוים הם בחיובם, נראה שגם בגמרא ישנם דברי שבח לעניין החיוב בסעודה שלישית, ואין חילוק בין הסעודות אלא רק מצד הסגולה שיש בכל סעודה. ואלו הם דברי הגמרא (שבת קיח.): "אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: כל המקיים שלש סעודות בשבת ניצול משלש פורעניות: מחבלו של משיח, ומדינה של גיהנם, וממלחמת גוג ומגוג... אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים, שנאמר אז תתענג על ה' והרכבתיך על במתי ארץ והאכלתיך..." ובהמשך "אמר רבי יוסי: יהא חלקי מאוכלי שלש סעודות בשבת. אמר רב נחמן: תיתי לי דקיימית שלש סעודות בשבת". מסביר החיד"א (פתח עינים מסכת שבת דף קיח עמוד ב), וז"ל: "אמר רב נחמן תיתי לי דקיימית ג' סעודות בשבת: שאלוני כפי מאן דאמר דתיתי לי היינו שהיה עושה דבר נוסף חסידות או זהירות? וכמשמעות פשט לשון תיתי לי ניחזי אנן מאי חסידות או זהירות איכא בקיום ג' סעודות דחייב מדינא הוי ומה זה היה לרב נחמן דאמר מר תיתי לי דקיימית ג' סעודות: והשבתי דאיברא דחזינן להתוס' ריש בכורות שכתבו משם רבינו תם דלא היו נזהרין משלש סעודות מדקאמר בסוגיין תיתי לי דקיימית ג' סעודות משמע דכלן לא היו נזהרין עכ"ל אמנם הדבר קשה בדבר שהוא חיוב מהדין לומר שלא היו נזהרים כלם. ומה גם

שכח רצה ויעלה ויבוא בברת המזון

דצ"ל דגם האמוראים לא היו נזהרים לקיים ג' סעודות דלכן רב נחמן אמר תיתי לי דקיימית ג' סעודות. דאי אמרת דכל תופסי התורה מקיימין מאי רבותי' דר"נ הא כל יודע ספר מקיימין אלא מוכרח דגם הרבה חכמים לא היו מקיימין ולזה אתא ר"נ ואמר תיתי לי דקיימית וזהו דבר קשה לומר על החכמים דלא עבוד חיוביהו. וכן מובא בתוספות בבכורות (ב, ב ד"ה שמא) כתבו בשם רבנו תם שכולם לא היו נזהרים בקיום שלש סעודות ולכן השתבח בזה. והמהרש"א פירש שאמר שעל ידי שהיה נזהר במצוה זו זכה לסייעתא דשמיא שלא לבטלה מעולם. ובזהר פרשת האזינו (פח ב) העיד רבי שמעון בר יוחאי שלא ביטל מעולם שלש סעודות, ובזכות זה לא הוצרך מעולם לתענית חלום בחול וכל שכן בשבת. וכן נאמר לבית יוסף במגיד מישרים פרשת צו (אור ליום ג' של פסח) עולה מכאן שיש סגולה באכילת שלוש הסעודות ודברי נחמן הם חסידות אלא שהרמב"ם (הלכות שבת פרק ל הלכה ט) כותב חייב אדם לאכול שלש סעודות בשבת אחת ערבית ואחת שחרית ואחת במנחה, וצריך להזהר בשלש סעודות אלו שלא יפחות מהן כלל, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה סועד שלש סעודות, ואם היה חולה מרוב האכילה או שהיה מתענה תמיד פטור משלש סעודות, וצריך לקבוע כל סעודה משלשתן על היין ולבצוע על שתי ככרות, וכן בימים טובים. כלומר, יש חיוב אבל חולה פטור כמו שאמרינן אנוס רחמנא פטור ועל כן ניתן להבין שיש חיוב מן הדין אלא שמי שאינו נזהר באכילה עלול להכניס עצמו לידי אונס ואז יהיה פטור וחסידותו של רב נחמן היא שהיה נזהר לא להגיע לאונס שלא יוכל לסעוד את שלושת הסעודות בשבת. ועל כן לא היה הדין שונה בין סעודה שלישית לשאר הסעודות שחיובן בפת. ואם שכח להזכיר שבת חוזר לראש ברכת המזון.

האור לציון (פרק כ"א, ט) פסק: מי ששכח לומר רצה והחליצנו בסעודה שלישית אינו חוזר ומברך. בשו"ע סימן קפ"ח סעיף ח' כתב מרן שדין סעודה שלישית בשבת כדין סעודת ראש חודש, שאם שכח להזכיר את המאורע אינו חוזר. וטעמו הוא, שכיוון שיש מחלוקת אם סעודה שלישית חייבת בפת או לא, וכמו שכתב השו"ע בסימן רצ"א סעיף ה', הו"ל ספק ברכות, וספק ברכות להקל. ואמנם הבן איש חי שנה ראשונה חוקת אות כ' פסק לחזור אף בסעודה שלישית, משום שעל פי הסוד אין חילוק בסעודה שלישית לשתי סעודות ראשונות, מ"מ מידי ספק לא יצאנו, וספק ברכות להקל, אף שהדבר מפורש בשער הכוונות שגם סעודה שלישית חייבת בפת, וקי"ל דלא אמרינן סב"ל נגד סברת רבנו האר"י ז"ל, מ"מ נראה דאינו אלא כשהדבר מפורש בדברי רבינו האר"י ז"ל, אבל כאן אינו מפורש, שאפשר שאינו חיוב גמור אף לעניין שצריך לחזור ולברך, והדרינן לכללא דספק ברכות להקל. וב"כ כסברא זו בכף החיים סימן קפ"ח אות ל"ט.

כלומר, מסקנת האור לציון וכף החיים היא שלמרות שיש חיוב בסעודה שלישית לאכול פת ע"פ הסוד וכך מפורש בכתבי האר"י ז"ל - לא מחזירים את השוכח להזכיר את יום השבת בברכת המזון, משום שלא נזכר עניין הברכה בשער הכוונות אלא נזכר עניין חיוב אכילת הפת.

יוצא אם כן, שאולי ניתן לומר שהמחלוקת בין הגר"מ לגרב"צ אבא שאול והגר"ח סופר תלויה בשאלה האם החיוב לאכול פת הוא גם מהווה בסיס לחיוב הברכות, או שמא נאמר שמה שלא אמרינן סב"ל כנגד סברת האר"י ז"ל זהו רק לעניין ברכות, אבל לעניין חיוב אכילה

בדרכו

בסעודה שלישית דברי האר"י ז"ל עדיין במחלוקת אם הם בגדר של חובה, ואז יוצא שיש ספק במצווה ולא בברכה, ועל כן שפיר אמרין ספק ברכות בנידון זה.

אלא שע"פ הגמרא בברכות (מט.) שהובאה לעיל... " ושאלתיה לרב נחמן, ואמר לי: מיניה דמר שמואל לא שמיע לי, אלא נחזי אנן, תפלה דחובה היא - מחזירין אותו; ברכת מזונא, דאי בעי אכיל אי בעי לא אכיל - אין מחזירין אותו. - אלא מעתה, שבתות וימים טובים דלא סגי דלא אכיל, הכי נמי דאי טעי הדר! - אמר ליה: אין, דאמר רבי שילא אמר רב: טעה - חוזר לראש". כלומר, הסיבה שמחזירים אותו תלויה בדין אם יש חיוב או אין חיוב לסעודה שלישית, וכפי שראינו לעיל בדברי הרמב"ם שיש חיוב בשלוש סעודות, אלא שאנוס פטור. אם כן, אם אדם כבר אוכל סעודה שלישית ומקיים דברי חסידותו של רב נחמן, כלומר שנזהר להכניס עצמו לחיוב ואכילת הסעודה - ממלא יתחייב גם בהזכרת שבת, וצריך לחזור לראש.

